

تحلیل قانونمندی هستی در تحقق آسانی و دشواری با تکیه بر سوره لیل؛ (معرفی سنت تیسیر و تعسیر)

<https://doi.org/10.22034/jksl.2025.447853.1330>

سیده زهرا حسینی رزمگاه^۱

بی بی حکیمه حسینی حکمت^{۲*}

سمیه نقوی زاده^۳

مقاله: ترویجی

دریافت: ۱۴۰۲-۱۲-۲۲

بازنگری: ۱۴۰۴-۰۹-۰۶

پذیرش: ۱۴۰۴-۰۹-۲۹

انتشار آنلاین: ۱۴۰۵-۰۳-۱۶

چکیده

نظام هستی تکوین یافته بر پایه حکمت خداوند، کاملاً هدفمند بوده و بر اساس قوانین ویژه‌ای در مسیر خود به سمت کمال در حرکت است. این قوانین که در حقیقت مجرای تحقق اراده‌ی الهی هستند، سنت نامیده می‌شوند. آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت، به اشکال مختلف از قانونمندی پدیده‌های فردی و اجتماعی سخن گفته‌اند که پژوهش در آن منجر به کشف قوانینی می‌شود که به ما قدرت پیش‌بینی و آمادگی در تصمیم‌گیری برای آینده را می‌دهد. این قوانین و سنتها بیانگر وجود نوعی ارتباط میان اعمال انسانها و حوادثی که رخ می‌دهند، هستند. سنت تیسیر و تعسیر دو مورد از سنن مطرح شده در قرآن است به معنای آسانی و دشواری در امور. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی با مراجعه به قرآن، تفاسیر و روایات (با محوریت سوره لیل)، به زوایای مختلف قانونمندی هستی در پیدایش سختی و آسانی در امور دنیا پرداخته است. با توجه به آیات مذکور در سوره لیل و مراجعه به تفاسیر مختلف مشخص شد که سه دسته از عوامل در ایجاد یسر و عسر دخیل هستند. این موارد شامل: ابعاد جوارحی، نفسانی و اعتقادی است که با مراجعه به آیات قرآن و با مدد از روایات اهل‌بیت نمونه‌هایی از این ابعاد و همچنین مصادیقی از این دو سنت بررسی گردید.

واژگان کلیدی: سنت‌های الهی، قانونمندی هستی، تیسیر، تعسیر، سوره لیل.

استناد به مقاله:

نام خانوادگی، نام. (سال). عنوان. فصلنامه قرآن، فرهنگ و تمدن، دوره (شماره)، ۱-۰.

Doi: <https://doi.org/10.22034/jksl.2025.447853.1330>

dolatabad@quran.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی، دانشکده علوم قرآنی مشهد، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران.
۲. استادیار تفسیر و علوم قرآن، دانشکده علوم قرآنی مشهد، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران (نویسنده مسئول).

۳. کارشناسی ارشد علوم قرآن مجید، دانشکده علوم قرآنی مشهد، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران.

مقدمه

جامعه انسانی مانند سایر مخلوقات الهی تحت سنن و قوانین معینی به حیات خویش ادامه می‌دهد. شناختن این سنت‌ها امری ضروری است. قانونمندی جامعه در اصطلاح قرآن و متون اسلامی با واژه «سنت» شناخته می‌شود. همه سنت‌ها در قرآن منصوص نیست، بلکه بخشی از آنها استنباطی است. لذا استنباطی بودن سنت‌ها اقتضا می‌کند که محقق با مطالعه الگومند و با کنار هم قراردادن منطقی آیات، قوانین نهفته در آیات را درک کند تا بتواند رابطه صحیح سنن الهی را کشف نماید. (رضایی اصفهانی، ۱۳۷۸، ج ۱۳، ص ۷۳)

سنت تیسیر و تعسیر به معنای آسانی و دشواری یکی از سنن مطرح شده در قرآن است که در سوره لیل در بیانی بسیار موجز اما عمیق، آمده است: (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى، وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى، فَسَنِيسِرُهُ لَيْسِرًا، وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى، وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى، فَسَنِيسِرُهُ لَيْسِرًا) (لیل: ۱۱-۵) «و اما آن کسی که انفاق می‌کند و از خدا می‌ترسد، و نیکی را تصدیق می‌کند پس زود است که او را در مسیر آسانی قرار دهیم. و اما آن کسی که بخل می‌ورزد و احساس بی‌نیازی می‌کند، و نیکی را تکذیب می‌نماید پس زود است که او را در مسیر سختی قرار دهیم.» این آیات بیانگر دو طریق و خط متمایز از هم است که با ضوابط و اصولی دقیق، یکی به یسر و آسانی در امور و دیگری به دشواری و سختی منتهی می‌شود.

پیشینه پژوهش

زمینه سنت‌های خداوند در قرآن کریم، برخی مقالات به سنت‌های الهی بطور عام پرداخته اند. وجه تمایز پژوهش حاضر در پرداختن به قانونمندی هستی با تمرکز بر سنت تیسیر و تعسیر است که بطور مستقل موضوع پژوهشی نبوده است. اما پژوهش‌هایی که به ابعادی از این موضوع پرداخته اند به شرح زیر است:

— بررسی تفسیر اهل سنت از آیات ۱۷ تا ۲۱ سوره لیل، دژآباد، حامد؛ معارف، مجید، قرآن شناخت، بهار و تابستان ۱۳۹۰ - شماره ۷.

— بررسی و تحلیل گفتمانهای اخلاقی برآمده از مفهوم قرآنی «تیسیر» در جامعه اسلامی، بخشی، علی؛ صائینی، محمدحسین؛ مرادی، حسین؛ نویسنده مسئول: ادیسی، فرهاد؛ سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت» بهار ۱۴۰۱، سال ششم - شماره ۱.

— بازشناسی مفهوم دو واژه «عسر» و «یسر» در سوره «شرح» و چالش‌های ترجمه و تفسیر آن، هادیان رسانی، الهه؛ مطالعات ترجمه قرآن و حدیث» پاییز و زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۱۲

— بازکاوی مفهوم واژه‌های «عسر» و «یسر» در قرآن با رویکرد منطق «تقابل» دوگانه، حاجی زاده، مهین؛ فرهادی، رعنا؛ مجله: مشکوة» پاییز ۱۳۹۸ - شماره ۱۴۴

مفهوم شناسی

جمع سنت، سنن است (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۳۴۲) و در دو معنای طریقه و روش نیکو و طریقه و روش ناشایست کاربرد دارد. (فیومی، بی تا، ج ۲، ص ۲۹۲) سنت، طریقه و سیره نظیر هم هستند. مراد از سنت در بسیاری از آیات، طریقه خداست، به این دلیل که صریحا به خدا نسبت داده شده است: (...سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ...) (احزاب: ۳۸)، (...سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ... (غافر: ۸۵) طریقه معمول و رایجی است که به طبع خود غالبا یا دائما جاری باشد. (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۴۰) به طور کلی سنت همان طریقه و روش خداوند است که به واسطه اسباب و علل به تدبیر امور هستی می‌پردازد و مراد قوانینی است که خداوند مقرر کرده و در عالم ساری و جاری است. (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص ۴۲۵)

تیسیر از ریشه (ی س ر) به معنای آسان کردن کارها، گشایش و سبکی و تسهیل کننده امور، باز بودن، غنا، مطیع بودن نرمی، سرعت در پیگیری و جریان است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۸۹) برخی معتقدند به معنای تندرو می‌باشد، که انسان و اسب را بدان وصف

می‌کنند. (مصطفوی، ۱۴۰۲، ج ۱، ص ۲۴۶) به قمار میسر می‌گویند به دلیل سهولت و فراوانی در جریان کسب ثروت در مدت محدود، بدون خستگی و مشقت (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۲۹۷). مراد از تیسیر در آیه (فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى) (لیل: ۷)، توفیق است که نوعی آسان کردن کار می‌باشد (قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۷، ص ۲۶). تیسیر یا به معنای آسان و سهل قرار دادن احکام در مقام جعل و تشریح آنها است و یا برداشتن حکمی که به سبب شرایط خاص برای مکلف، حرجی شده است.

تعمیر از "ع س ر" به معنای صعوبت و شدت و برای فقر استفاده شده است، "عسر الأمر" زمانی کاربرد دارد که کار همراه با رنج باشد (مصطفوی، ۱۴۰۲، ج ۸، ص ۱۲۵) سختی معیشت، سختی و تنگ‌دلی از نداشتن مال، (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۵۹۹) آمده است. آیاتی مانند: (فان مع العسر يسراً) (شرح: ۵)، (سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا) (طلاق: ۷)، (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) (بقره: ۱۸۵) دلیل بر اصل تقابل آسانی و سختی در قرآن کریم است.

روش پژوهش

این پژوهش در پی آن است تا با روش توصیفی تحلیلی با مراجعه به قرآن، تفاسیر و روایات (با محوریت سوره لیل)، زوایای مختلف قانونمندی هستی در پیدایش سختی و آسانی در امور دنیا را بررسی نماید و اینکه با توجه به آیات مذکور در سوره لیل چه عواملی در ایجاد یسر و عسر دخیل هستند؟ و چه نمونه‌هایی برای آن‌ها می‌توان برشمرد؟

یافته‌های پژوهش

تحلیل سنت تیسیر

سنت تیسیر یکی از مفاهیمی است که در قرآن و روایات به طور مستقیم و غیر مستقیم به آن اشاره شده است. با بررسی دقیق این سنت می‌توان قوانینی را کشف کرد که حرکت بر اساس آنها جریان امور زندگی را سهل و هموار نموده و نتایج بسیاری از اعمال بر اساس آن قابل پیش‌بینی خواهد بود. از آنجایی که می‌فرماید: (...يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ...) (بقره: ۱۸۵) سنت خداوند بر یسر قرار گرفته است و اختیار بشر تعیین کننده مسیر یسر است. براین اساس افعال انسانی در هر مسیری که قرار بگیرد خداوند همان مسیر را بر او آسان می‌نماید. چنانچه قدم در راه خیر گذاشت مسیر خیر برای او میسر خواهد گردید: (فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى) و اگر در مسیر شر قرار گرفت مجرای سنت تیسیر در همان مسیر شر، جاری خواهد شد: (فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى) عموماً خداوند سنت‌های خود را در قرآن به صورت قضایای شرطی مطرح می‌کند، و در این قانونها هیچ‌گاه شرط از جزا منفک نیست، (... إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بَقِيَهُ حَتَّىٰ يَغْيِرُوا مَا بَأَنفُسِهِمْ...) (عد: ۱۱) در این آیه شریفه میان تغییر محتوای باطنی انسان و تغییر وضعیت ظاهری او ارتباط مستقیم وجود دارد، بدین معنا که هر گاه در باطن مردم تغییری ایجاد شد در بنای ظاهری آنان و کیان مادی و اعتبار جهانی آنها نیز تغییر پدید خواهد آمد. (رضایی اصفهانی، ۱۳۷۸،

ج ۸، ص ۹۱

سنت تعمیر

سنتها و قانونمندی پدیده‌های اجتماعی بیانگر وجود نوعی ارتباط میان اعمال انسانها و حوادثی که رخ می‌دهند، هستند. کشف قواعد و قوانین حاکم بر اعمال انسانها که عمل طبق آنها منجر به عسر و سختی خواهد شد به ما کمک خواهد کرد تا با اعمال خود، عسر و صعوبت را از خود دور کنیم: (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ) (شوری: ۳۰) در این آیه خداوند به وضوح عامل همه مصائب و ناملايمات موجود در جامعه را گناهان انسانها معرفی می‌نماید. حضرت رسول خدا (ص) ذیل آیه شریفه به حضرت علی (ع) می‌فرماید: «بهترین آیه‌ای که در کتاب خدا نازل شده، همین آیه است. یا علی! هیچ خراش چوبی، و هیچ زمین خوردنی نیست مگر آنکه بواسطه گناهی است که انسان انجام داده است...» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷، ص ۳۱۶) در آیات دیگر نیز تأکید بر این معنا

مشاهده می‌شود: (ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ) (روم: ۴۱) رابطه‌ای میان اعمال آدمیان و نظام عالم برقرار است، به طوری که اگر جوامع بشری به سمت نیکی‌ها حرکت کنند، درهای روزی و برکات به رویشان باز می‌شود اما چنانچه به فساد گرایش پیدا کردند، زمین و آسمان تباه می‌شود و زندگیشان را هم تباه خواهد کرد. مراد از جمله "بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ" نه تنها گناهان و زشتیها، بلکه تمام اعمال اعم از خوب و بد را شامل می‌شود. و منظور از مصائبی که به انسانها می‌رسد، آثار سوء دنیایی اعمال است نه جزای آخرتی اعمال. (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۵۹) البته باید دانست سنت خداوند بر یسر قرار گرفته است: (... يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ ...) (بقره: ۱۸۵) عوامل یسر و سهولت بر عوامل عسر و صعوبت غلبه دارد، و عاملی که سختی برای انسان به دنبال می‌آورد همان اعمال و تمایلات خود او است.

این سنت، در کنار سایر قوانین و سنن الهی فعال است و نمی‌توان بطور مطلق هر دشواری یا مصیبتی را ناشی از گناه خود فرد دانست. برای نمونه، مصائب انمه معصومین مصداقی از این دسته آیات به شمار نمی‌آید؛ چرا که مصائب اهل بیت (ع) در برابر گناه نیست بلکه امتحانی از جانب خداوند متعال بوده و جهت ارتقاء رتبه اولیاءالله است. (قرشی‌بنابی، ۱۳۷۵، ج ۹، ص ۴۹۲)

(وَمَا أَصْبَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ) (شوری: ۳۰) آیه‌ی ذکر شده، اشاره به مشکلاتی دارد که بشر برای خود فراهم می‌کند و آخر آیه می‌فرماید کمی از نتایج کارتان را می‌دهیم و بسیاری از آن را چشم‌پوشی می‌کنیم و این غیر از آن وقتی است که می‌فرماید: «وَلَنْبَلُوكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» که می‌خواهد استعداد صابری را به صحنه آورد و به همه بفهماند چه کسی در مسیر هدایت الهی هستند.

عوامل سنت تیسیر

بسیاری از انسان‌ها ممکن است حوادث پیرامونی خود را توده‌ای از اتفاقات نامربوط، تصادفی و بر اساس قضا و قدری ناشناخته بدانند که باید در برابر آن تسلیم بود. اما قرآن کریم با این تفکر مخالفت کرده و هیچ حادثه‌ای را بی‌جهت نمی‌داند؛ بلکه سنتها و قوانین حاکم بر جامعه بشری را بارها در قرآن متذکر می‌شود. بنابراین برای اینکه انسان بتواند بر سرنوشت خود حاکم شود لازم است این سنتها را بشناسد و عوامل مؤثر در ایجاد آنها را بداند. (صدر، ۱۳۸۱، ص ۷۹)

خداوند در سوره لیل عوامل مؤثر در سنت یسر را مطرح کرده: (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى؛ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى؛ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى) (لیل: ۷-۵) اگر انسان راه بخشش و انفاق همراه با تقوا را در پیش گیرد و بدین وسیله احسان و روزی بخشی پروردگار خود را تصدیق کند، مسیر آسانی و یسر برایش باز خواهد شد. این بیان و ادبیات شرطی، ارائه قانون کلی را می‌رساند که از آن با اصطلاح سنت تعبیر می‌کنیم. برخی مفسران مراد از «الحسنی» را وعده ثواب و بهشت و تصدیق به آن را اعتقاد به معاد دانسته‌اند؛ و تعبیر «آسان کردن یسری» را چنین تفسیر نموده‌اند که انسان به حالت و خصلتی موفق می‌شود که اعمال نیک را به نحو آسان و از روی میل و رغبت انجام دهد چرا که اگر کار از روی تقوی و اعتقاد به معاد و پاداش باشد، قطعاً برای انسان سهل و آسان خواهد شد (قرشی‌بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۲، صص ۲۵۵-۲۵۳). اینکه تیسیر الهی مستقیماً به انسان نسبت داده شده نیز اعتنا به نفس انسانی است به گونه‌ای که خود انسان از چنان فطرت صاف و سلیمی برخوردار شود که جز طریقه آسان را انتخاب نکند (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۲۰، صص ۳۰۲-۳۰۳).

حرف "سین" در "فَسَنُيَسِّرُهُ"، برای تأکید است و بعید نیست که برای استقبال بوده و ناظر بر این باشد که حصول نتیجه مورد نظر، نیازمند گذشت زمان و تکرار اعمالی خواهد بود که در آیات قبل مطرح گردید. لذا در نهایت می‌توان گفت انفاق، تقوایشگی و تصدیق وعده‌های الهی، زمینه‌ساز امدادهای ویژه خداوند و مایه نشاط انسان در انجام تکالیف دینی است (هاشمی رفسنجانی، بی تا، ج ۱، صص ۳۹۸-۳۹۸)

۳۹۷). از امام باقر (ع) درباره سخن خداوند عزوجل: «فَسَنِّيئِرُهُ لِّلْيَسْرِ» روایت شده که فرمود: «هر که در راه خدا بخشش کند و تقوا پیشه سازد و نیکوترین پاداش الهی را تصدیق کند هیچ خیری را اراده نمی‌کند، جز آن که خداوند انجام دادن آن را برای او آسان می‌سازد.» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۴، ص ۴۶).

به طور کلی این بخش از آیات سوره مبارکه لیل ناظر به سه بعد وجودی انسان است: ۱) بعد جوارحی (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ) ۲) بعد نفسانی (وَ اتَّقَىٰ) ۳) بعد اعتقادی؛ (وَ صَدَقَ بِالْحُسْنَىٰ) (طالقانی، ۱۳۶۲، صص ۱۲۸-۱۲۵) باید دانست که این ابعاد سه‌گانه رابطه‌ای پلکانی دارند، بدین معنا که برای به فعلیت رسیدن یک عمل ابتدا باید بدان اعتقاد قلبی داشت، سپس به کمک این اعتقاد، ملکه نفسانی بوجود آمده و تقویت می‌شود و در نهایت منجر به انجام فعل خواهد گردید. باتوجه به اینکه در سوره مبارکه لیل این مراتب از پایین به بالا ذکر شده، این ترتیب بر اساس قرآن رعایت شده و در این تحقیق نیز ابعاد سه‌گانه فوق به همین ترتیب مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

بعد جوارحی؛ اعطا و بخشش

عوامل جوارحی به کلیه اعمال ارادی انسان اطلاق می‌شود که در قالب حالات، سخنان و افعال بروز می‌نمایند و منشأ سنت یسر می‌شوند. عطاء به عنوان یکی از اعمالی است که انسان را در مسیر یسر الهی قرار می‌دهد (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَ اتَّقَىٰ) (لیل: ۵) «اما آنکه (حق خدا را) داد و پروا داشت»، منظور از اعطاء انفاق مال در راه رضای خداست چرا که در مقابل آن بخل آمده که ظهور در امساک از انفاق دارد و صرف هر گونه سرمایه در راه خیر را شامل می‌شود (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۲۰، ص ۳۰۲). اعطاء عاملی است که شخصیت انسان را از خودبینی و پیچیدگی رها ساخته و استعدادها و دیدش باز می‌شود در نتیجه به حرکت درمی‌آید (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۱۲۵). هرکس گام اول سخاوت را بر اساس ایمان به معاد و تقوا بردارد، خداوند ظرفیت و شرایط روحی او را برای کارها هموار می‌کند و روح او با خوبی‌ها مأنوس می‌گردد، در نهایت تجربه، تعقل و کاردانی او ارتقا یافته، پذیرش مردمی و اجتماعی شخص افزایش پیدا می‌کند و راههای جدیدی برای کار خیر پیش پای او قرار می‌گیرد که همه اینها مصادیقی از (فَسَنِّيئِرُهُ لِّلْيَسْرِ) است (قرآنی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۵۰۷).

حضرت باقر (ع) درباره این آیه فرموده: «یعنی هر که ببخشد آنچه را خدا به او داده خداوند در برابر یکی، ده تا صد هزار و بیشتر به او عوض می‌دهد.» (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۰۹) پیامبر اکرم (ص) در مورد بخشندگی می‌فرمایند: «سخاوت درختی است که ریشه در بهشت برین دارد و شاخ و برگش در این دنیا گسترده است.» (محمدی، طبرسی، ۱۳۷۹، ص ۵۴۱) حضرت علی (ع) نیز آن را منبع خیر و برکت می‌دانند، چرا که علاوه بر تقویت فضائل اخلاقی فرد را از دنیای فانی جدا و به ابدیت آخرت پیوند می‌دهد. در اثر فراگیری این صفت میان افراد، جوی صمیمی و انسانی در جامعه ایجادگشته و باعث پیوند بیشتر دلها به هم می‌شود. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۵۲) همچنین می‌فرمایند: «در این سرا، سروران مردم، بخشندگانند.» (آمدی، ۱۳۸۰، ج ۵۵۴۲، ص ۴۵۲) و نیز: «سخاوت زیاد، دوستان را فراوان و دشمنان را به سازش می‌کشاند.» (آمدی، ۱۳۸۰، ج ۷۰۲۲، ص ۵۷۹)

۱-۱-۲. بعد نفسانی؛ تقوا

نفس به عنوان جهت دهنده حرکت و اندیشه انسان شناخته شده و بسیاری از کردارها و رفتارهای انسان به پیروی از نفس او شکل می‌گیرد (منتظری، ۱۳۸۷، ص ۳۱۴). عوامل نفسانی نقشی بسزا در میان عوامل مؤثر در سنت یسر دارد. در آیات سوره لیل، تقوا پس از اعطاء شرط تحقق سنت تیسیر اعلام شده است: (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَ اتَّقَىٰ) (لیل: ۵). تقوا به این معناست که انسان، بر انگیزه‌ها، انفعال‌ها، تمایلات و خواسته‌های خود حاکمیت و تسلط داشته باشد و در اعمال خود همواره در جستجوی حق، عدالت، امانت و راستی باشد. به

عبارت دیگر تقوا نیرویی است که انسان را به سوی رفتار بهتر و برتر، رشد و ارتقای نفس، اجتناب از هر گونه زشتی و انحراف راهنمایی می‌کند. از این رو لازمه رسیدن به این مرحله جهاد با نفس و سیطره بر خواسته‌ها و تمایلات آن می‌باشد (نجاتی، ۱۳۸۱، ص ۳۸۶).

خداوند در سوره طلاق نیز بر آسان شدن کارها به واسطه تقوا تأکید می‌کند: (... وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا) (طلاق: ۴) یعنی شداید و سختی‌ها برای فرد باتقوا آسان می‌شود. آیه مزبور اشاره به سیری طبیعی دارد؛ چرا که به واسطه تقوا ابتدا نور پدید می‌آید و در سایه نور حاصل شده حق از باطل جدا شده و مشخص می‌شود، لذا وقتی فرد حق و باطل را شناخت راه خروج از مشکلات را می‌یابد و در سایه همان نور از بسیاری از گرفتاریها به آسانی خارج می‌شود (قرآتی، ۱۳۸۸، ج ۱۰، ص ۱۰۸). امام صادق (ع) می‌فرماید: «کسی را که خداوند از ذلت معصیت‌ها به عزت تقوا بیرون آورد بدون ثروت بی‌نیازش کند، و بدون عشیره عزیزش می‌گرداند، و بدون یاری مأنوسش می‌سازد...» (حر عاملی، ۱۳۶۴، ص ۱۰۵) با توجه به این روایت آثار دنیوی و اخروی تقوا که نمونه‌ای از سنت یسر محسوب می‌گردد عبارتند از: بی‌نیازی مالی، عزت در دنیا، هیبت و عظمت در نظر همگان، جاری شدن حکمت بر قلب و زبان و سلامت و ایمنی در سرای آخرت.

نزول برکات (اعراف: ۹۶) قدرت تشخیص حق از باطل و رهایی از تنگنای رزق و روزی (طلاق: ۳-۲) مصونیت از توطئه دشمن (آل عمران: ۱۲۰) نجات از آتش (انفال: ۲۹) و عدم ترس در قیامت (اعراف: ۳۵) برخی آثار تقوا برگرفته از آیات قرآن و احادیث مرتبط با سنت یسر است.

۳-۱-۱. بعد اعتقادی؛ تصدیق نیکی‌ها

انسان به واسطه نعمت فکر و اندیشه می‌تواند راه درست را تشخیص دهد و همین اندیشیدن او را بر نگرش و تحقیق در حوادث توانا می‌کند. سومین بعد از عوامل مؤثر در سنت تیسیر، بعد اعتقادی است؛ عواملی که منشأ و محرک عوامل نفسانی و جوارحی هستند.

یکی از عواملی که خداوند در سوره لیل آن را عامل سنت یسر معرفی می‌کند تصدیق نیکی‌هاست. (وَ صَدَقَ بِالْحُسْنَى) (لیل: ۶) تصدیق، حکم ذهن، بعد از استدلال بر موضوعات تصویری است و «حسنی» صفت موضوع مورد تصدیق می‌باشد. با توجه به اینکه موضوع تصدیق، و موصوف به حسنی "صَدَقَ بِالْحُسْنَى"، هم مسائل عقلی و نظری برتر و هم موضوعات عملی از قبیل: عدل، احسان، کردار نیک و... را در بر می‌گیرد لذا این گونه تصدیق منشأ تحرک و پیشرفت به سوی معارف و کمال علمی و عملی می‌گردد. بنابراین می‌توان رابطه‌ای دوسویه برای تصدیق، اعطا و اتقاء قائل شد؛ بدین نحو که اعطا و اتقاء مقدمه گرایش و حرکت عقلی به تصدیق حسنی است یعنی همین که انسان در شعاع اعطا و با نیروی محرکه اتقاء پیش رفت و دیدش وسعت یافت، استعدادهای نفسانی اش به ثمر رسیده و قدرت عقلیش شکفته می‌شود (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۱۲۶). از طرف دیگر تصدیق حسنی یعنی ایمان به بهشت و دوزخ و حلال و حرام و سپس عمل کردن بر اساس آن (طیب، ۱۳۶۹، ج ۱۴، ص ۱۳۹). به دیگر بیان وقتی انسان نعمت‌های فراوانی که خداوند متعال به او ارزانی داشته را مشاهده کرد، می‌داند در قبال این نعمات وظایفی دارد که انجام آنها برای خودش فزونی نعمت و تیسیر در دنیا و آخرت به همراه خواهد داشت، لذا تصدیق حسنی او را به سمت عطا و بخشش رهنمون می‌سازد.

۱-۲. مصادیق سنت تیسیر (آسانی)

خداوند متعال بر اساس اعمال انسانها و جهت‌گیری آنها در طول زندگی، مسیری را برایشان میسر و مقدور می‌سازد. سنت تیسیر خداوند نمودها و جلوه‌های بروز متفاوتی دارد که در قرآن و احادیث به آن اشاره گردیده‌است. برخی از مصادیق سنت تیسیر بر اساس آیات قرآن کریم به شرح ذیل است:

۱-۲-۱. آسان‌سازی فهم قرآن و هدایت

خداوند در قرآن کریم به مسأله آسان بودن قرآن برای پندپذیری اشاره کرده‌است. (وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ) (قمر: ۱۷) تسهیل یعنی چیزی که در آن زحمت زیادی برای نفس وجود ندارد. بنابراین کسی که برای او راه فرا گرفتن علم سهل و آسان باشد شایسته است که برای خود نصیب بسیار از علم کسب کند. سهولت قرآن به دلیل خوش بیانی و وجود دلیل و برهان در حکمتهای عالی آن است بنابراین فهم قرآن نیز آسان گشته‌است (طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۲۴، ص ۲۹). علامه طباطبائی معتقد است مراد از آسان کردن قرآن برای ذکر این است که آن را به نحوی به شنونده القا کند که فهم مقاصد آن برای عوام و خواص مردم و همچنین برای فهم‌های ساده و عمیق آسان باشد به گونه‌ای که هر فرد به قدر فهم خود بهره‌ای از قرآن ببرد. (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۶۹) برخی بر این باورند که آسان بودن پندگیری بدین صورت است که در قرآن حکایاتی مژده‌دهنده و بیم‌دهنده و همچنین مثلثای مختلف با الفاظی که دلالت آنها روشن و واضح است وجود دارد و یا مراد این است که قرآن را از مقام عالی‌اش در قالب الفاظ و حروف نازل کردیم بدین منظور که ادراک آن برای همگان آسان باشد. (اشکوری، ۱۳۷۳، ج ۱۳، ص ۴۷۶)

۱-۲-۲. آسان‌گیری در احکام شرعی

یکی از مصادیق سنت یسر، آسان‌گیری و انعطاف در احکام شرعی است. یکی از این موارد در آیه مربوط به روزه است: (... يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ ...) (بقره: ۱۸۵) بسیاری از اعمال عبادی به دو صورت قابل انجام است: گونه‌ای سهل و آسان و گونه دیگر، پرمشقت و سخت. آنچه خداوند انسان را موظف به انجام آن می‌کند از نوع اعمال آسان است چرا که تکلیف را براساس شرایط افراد تعیین می‌نماید. برخی مفسران معتقدند مراد از سهل بودن، آسانی حکم خداوند در خصوص حکم روزه است چون خداوند به مریض و مسافر دستور افطار داده‌است. برخی دیگر منظور از سهولت را عام دانسته، آسانی حکم خدا در تمام کارها را از آن استفاده کرده‌اند (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۱۴).

یکی دیگر از موارد یسر در تکالیف الهی، اعمال حج است: (... فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ...) (بقره: ۱۹۶) «... آنچه از قربانی میسر است...» و نیز در احکام ازدواج و طلاق: (... لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا) (طلاق: ۷) «... خدا هیچ کس را جز (به قدر) آنچه به او داده است تکلیف نمی کند. خدا به زودی پس از دشواری آسانی فراهم می کند».

۳-۲-۱. آسان سازی در امور اقتصادی

یکی از امور مهم و کلیدی در جوامع امروزه که نقش بسزایی در توسعه و پیشرفت داشته، مسأله اقتصاد است. یسر در زمینه اقتصاد برای اکثر افراد، اعم از خانواده، جامعه و دولتها دغدغه‌ای همیشگی بوده است. قرآن کریم راهکارهای بسیار متنوعی جهت توسعه و رشد اقتصادی مطرح می کند. مانند: سنت نیکوی قرض الحسنه، مهلت دادن به فرد بدهکار، انفاق، صدقه و... همچنین در روایات عوامل متعددی جهت جذب سرمایه و دستیابی به رفاه اقتصادی عنوان گردیده است.

امام باقر (ع) به روایت امام صادق (ع): «درهم و دینار، مهر (سکه) خدا است در زمین، خداوند آن را برای سامان یابی کار خلق قرار داده است، تا بدان وسیله، امور زندگانی مردمان بگذرد و نیازهای آنان برآورده شود.» امام صادق (ع): «از اموات مراقبت کن که مایه پایداری دین تو است.» امام علی (علیه السلام): «در مال راکد، زیاده و رشدی نیست.» (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۹۲)

نزول برکات آسمانی و زمینی (مانند: ۶۶؛ اعراف: ۹۶؛ جن: ۱۶) و حمایت از مستضعفان (بقره: ۲۸۰) از مصادیق سنت تیسیر در زمینه امور اقتصادی است.

۴-۲-۱. آسان سازی در ارتباطات

با توجه به اینکه انسان موجودی اجتماعی است یکی از مهمترین مسائل در جهان امروز ارتباطات است. لذا ارتباط مؤثر به عنوان کلید موفقیت در هر زمینه‌ای مطرح می شود. از کوچکترین بخش جامعه که خانواده است تا بخش‌های کلان مانند حکومت‌ها همه تحت تأثیر روابط قرار می گیرند لذا هر دین و مسلکی برای فراگیر شدن نیاز مبرم به عنصر ارتباط دارد. خداوند متعال این مسأله را در جریان تبلیغ پیامبران مورد تأکید قرار می دهد و عوامل مؤثر در ارتباط کارآمد را متذکر می شود. شیوه بیان (... فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا) (اسراء: ۲۸) (فَقُولًا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا) (طه: ۴۴) و مقبولیت اجتماعی (وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ) (شرح: ۴) و ظرفیت وجودی (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ... (انعام: ۱۲۵) از عناصر مهم و تأثیرگذار در آسان شدن ارتباطات است.

۵-۲-۱. آسان سازی عبور از حوادث

تاریخ بشر همواره دستخوش حوادث متعدد است. حوادثی که گاه سرنوشت یک ملت را تحت تأثیر خود قرار می دهد. به همین سبب در شرایط حساس تاریخی نقش سنت تیسیر اهمیت ویژه‌ای پیدا می کند. یکی از آن شرایط بحرانی، جنگ است و در قرآن به بسیاری از این جنگ‌ها و امدادهای غیبی اشاره شده است. مانند جنگ تبوک: (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ) (توبه: ۱۱۷) منظور از زمان عسرت و سختی زمانی است که زندگی در آن به دلیل برخی عوامل تنگ باشد. مانند: عطش، گرسنگی قحطی و... در این آیه منظور سختی‌های جنگ تبوک است که مهاجرین و انصار با آن همه سختی، کمی آذوقه، گرمای شدید هوا و نبود مرکب، در حدی که گاهی ده نفر به نوبت بر یک شتر سوار می شدند و یا یک عدد خرما را به ترتیب در دهان می گذاشتند، آن سفر جنگی را به پایان رساندند. منظور از توبه در آیه، جلب توجه پروردگار و مورد عنایت او قرار گرفتن است چرا که آن حضرت به چنان سفر سختی تن دادند و یارانشان از ایشان پیروی کردند. و توبه دوم در آیه نیز ادامه توجه و عنایت خداوند است که بدون دغدغه سفر را به اتمام رساندند و مشمول سنت تیسیر شدند. (قرشی بنایی، ۱۳۷۵،

ج ۴، ص ۳۲۵)

۶-۲-۱. یسر در پدیده‌های طبیعی

نعمات و پدیده‌هایی که در طبیعت وجود دارند مصادیقی از سنت تیسیر به شمار می‌آیند. نعماتی که نه تنها خودشان مصداق یسر هستند بلکه منشأ برکات فراوانی هستند. یکی از این پدیده‌های طبیعی حرکت آسان و روان کشتی‌ها در دریاست. (فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا) (ذاریات: ۳) از امیرالمؤمنین (ع) پرسیدند: «منظور از «جاریات» چیست؟ فرمودند: منظور کشتی‌هاست.» (طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۲۳، ص ۲۹۳) حرکت آسان کشتی که علاوه بر وزن سنگین خودش، بارهای سنگین دیگری را نیز حمل می‌کند، و با وجود این همه سنگینی، به راحتی در روی آب شناور می‌ماند و به سهولت حرکت می‌کند.

خلقت انسان نمونه دیگری از پدیده‌هاست که خداوند در سوره عبس از لفظ یسر برای آن استفاده کرده است. آنگاه که قصد اشاره به سیر تکاملی جسم از مرحله نطفه تا تولد و تمام مراحل پس از آن تا پیری را دارد می‌فرماید: (مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ، مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ، ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ) (عبس: ۲۰-۱۸) معنای «تیسیر سبیل» این است که خداوند تعالی خروج انسان از شکم مادر را آسان کرده است (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۲۰، ص ۲۰۷). از عجایب تولد انسان این است که قبل از لحظه تولد آن چنان در شکم مادر قرار دارد که سرش به طرف بالا و صورتش به پشت مادر و پای نوزاد در سمت پایین رحم قرار دارد، اما هنگام تولد ناگهان واژگونه می‌گردد سر او به طرف پایین می‌آید امر تولد را برای او و مادرش سهل و آسان می‌کند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۶، ص ۱۳۹)

برخی مواقع خداوند متعال در پی اعمال نیک انسانها برای آنها یسر در پدیده‌های طبیعی بوجود می‌آورد. (وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ...) (هود: ۵۲) منظور از (يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا) این است که ابری را می‌فرستد که مانند پستان حیوانات، بارانهای پی در پی و مفید ببارد. بارانی که به واسطه آن زمین زنده شود و زراعت‌ها و گیاهان برویند و باغها و بستانها سبز و خرم گردند. (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۰، ص ۲۹۹) همانطور که می‌دانیم هر جا آب هست، آبادی هم هست. بنابراین یکی از مصادیق سنت تیسیر، آبادانی سرزمین‌هاست که به واسطه فراوانی آب باران و برکت‌های حاصل از آن، نصیب عده‌ای از افراد به واسطه اعمال نیکی که انجام داده‌اند، می‌شود.

آسان سازی فهم قرآن و هدایت

آسان‌گیری در احکام شرعی

آسان‌سازی در امور اقتصادی

آسان‌سازی در ارتباطات

آسان‌سازی عبور از حوادث

یسر در پدیده‌های طبیعی

نمودار ۲: مصادیق سنت تیسیر

۲-۱. عوامل سنت تعسیر

خداوند در سوره لیل به طور مستقیم و صریح به سنت تعسیر اشاره کرده و عوامل مؤثر در ایجاد آن را مطرح می‌نماید. (وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَعْتَىٰ وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ) (لیل: ۱۰-۸) در این آیات انسانهایی معرفی می‌شوند که به واسطه بخل می‌خواهند به غنا برسند. در صورتیکه رسول خدا (ص) می‌فرماید: «دینار و درهم، پیشینیان شما را هلاک کردند شما را نیز هلاک خواهند کرد.» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۳۱۶) پیامبر بخل را عامل هلاکت معرفی می‌کند.

علت تکذیب وعده حسنی خداوند انکار معاد است. از کنار هم قرار گرفتن این عوامل حالتی به وجود می‌آید که قرآن به آن عسر می‌گوید و عسر همان حالت و خصلتی است که عمل به کارهای نیک را برای انسان دشوار می‌کند. همانگونه که خداوند در جای دیگر می‌فرماید: (... مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَانَمَا كَانَمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ ...) (انعام: ۱۲۵) «... و هر که را بخواهد گمراه کند، دلش را سخت تنگ می‌گرداند؛ چنان که گویی به زحمت در آسمان بالا می‌رود...». خداوند در بخش بعدی آیات سوره لیل نتیجه بخل و تکذیب معاد را اینگونه بیان می‌کند: (فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَ تَوَلَّى) (لیل: ۱۶-۱۴) «پس شما را به آتشی که زبانه می‌کشد هشدار دادم. جز نگون بخت‌تر (ازین مردم) در آن درنیايد: همان که تکذیب کرد و رُخ برتافت.» خداوند عاقبت گروهی که معاد را انکار کردند و بخل ورزیدند را شقاوت معرفی می‌کند که مصداق عسر اخروی برای افرادی با ویژگی‌های مذکور است. (قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۲، صص ۲۵۸-۲۵۶)

به طور کلی در این دسته از آیات به سه نوع از عوامل مؤثر در سنت تعسیر اشاره شده است. بعد جوارحی "وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ"، بعد نفسانی "وَ اسْتَعْتَىٰ" و بعد اعتقادی "وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ". (قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱۲، صص ۲۵۸-۲۵۶) هر یک از این ابعاد مقدمه و زمینه‌ساز بعد دیگر است. به عبارت دیگر قبل از هر عملی ابتدا باید بدان معتقد بود، با اعتقاد به هر چیزی ملکه نفسانی در افراد ایجاد شده و در نهایت منجر به عمل خواهد شد.

۲-۱-۱. بعد جوارحی؛ بخل

عوامل جوارحی آن دسته از عواملی را شامل می‌شود که در حیظه اعمال و رفتار قرار می‌گیرند. بخل به معنای امساک و نگه‌داشتن و حبس اموالی است که حق نیست نگه‌داشته شود و درست نقطه مقابل جود و بخشندگی است. گاهی بخل نسبت به اموال و داشته‌های خود فرد است و گاهی درجه بالاتر و بدتری دارد و فرد این صفت را نسبت به داشته‌های دیگران هم دارد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۰۹) خداوند در سوره لیل بخل را عاملی مهم در جذب سنت تعسیر مطرح می‌نماید. (وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَعْتَىٰ... فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ) (لیل: ۱۰-۸) مراد از "تیسیر للعسری" این است که به فرد بخیل توفیق انجام اعمال صالح داده نمی‌شود بدین صورت که اعمال نیک در نظرش سنگین و دشوار بوده و سینه‌اش برای ایمان به خدا گشاده نیست. (طباطبانی، ۱۳۹۰، ج ۲۰، ص ۳۰۳) امام باقر (ع) می‌فرماید: «هیچ بنده‌ای نیست که از هزینه و خرجی در راه خدا بخل ورزد، جز آنکه گرفتار صرف مخارج چند برابر آن (در آنچه خدا را به خشم می‌آورد) گردد.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۱، ص ۲۷۴) فرد بخیل ظاهراً با نگه‌داشتن و عدم خرج کردن اموال خود آنها را افزون می‌سازد؛ در حالیکه غافل است از اینکه یکی از نتایج این عمل او که همان عسر حاصل از عمل است، این خواهد بود که شرایطی برایش پیش خواهد آمد که مجبور به خرج کردن مالش در راهی غیر رضای خدا خواهد شد. ظلم (فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ ...) (نساء: ۱۶۰)، مانع تراشی در راه خدا (بِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا) (نساء: ۱۶۰)، ربا (يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَ يُرِيي الصَّدَقَاتِ ...) (بقره: ۲۷۶)، پیمان شکنی و تحریف کلام خدا (فَبِمَا نَقُضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ) (مانده: ۱۳) از عواملی است که قرآن کریم برای گرفتاری به عسر در دنیا و آخرت و حتی عسر برای دیگران برشمرده است.

۲-۱-۲. بعد نفسانی؛ استغنا

دومین بخش از عوامل مؤثر در ایجاد عسر عوامل نفسانی است. عواملی که خود زمینه‌ساز برای عوامل جوارحی هستند. استغنا در دو وجه و معنا کاربرد دارد. وجه مثبت استغنا در معنای بی‌نیازی از خلق که صفتی حمیده است کاربرد دارد. وجه منفی استغنا به معنای احساس بی‌نیازی از خدا و سرکشی و طغیان در برابر دستورات الهی، از صفات رذیله است.

شکل ۳- ابعاد استغنا

در این بخش از بحث مراد از استغنا خویشتن را دیدن (نفسی، ۱۴۱۶ق، ج ۱، ص ۱۹۸) و خود را ذاتا غنی دانستن است که نتیجه اش استکبار و طغیان است (مصطفوی، بی تا، ج ۷، ص ۲۷۷). فردی که این صفت را دارد، به قدرت و توانایی خود اعتمادی نامحدود دارد. خداوند در سوره لیل این صفت مذموم را نقطه مقابل تقوا معرفی می‌کند که نتیجه‌ای جز عسر به دنبال نخواهد داشت: (وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَغْنَى... فَسَيُسْرُهُ لَلْعُسْرَى) (لیل: ۱۰-۸) استغنا در این آیه به دو صورت معنا شده است: ترس از فقر به دلیل بذل و بخش: (الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ...) (بقره: ۲۶۸) لذا وعده فقر شیطان را باور می‌کند. استغنا به جهت دروغ دانستن بهشت و نعمات بهشتی و وعده و وعیدهای الهی: (طیب، ۱۳۶۹، ج ۱۴، ص ۱۴۰) لذا یکی از عوامل نفسانی که عسر به همراه دارد این است که فرد خود را از خداوند و دیگران بی‌نیاز بداند و قطعاً چنین تفکری منجر به عمل طبق آن خواهد شد و فرد تمایلی به انفاق و صدقه و هر گونه عمل خیری نخواهد داشت.

۲-۱-۳. بعد اعتقادی؛ تکذیب نیکی‌ها

سومین بعد قابل ذکر در سنت تفسیر که مقدمه‌ای برای دو بعد دیگر یعنی جوارحی و نفسانی به شمار می‌آید، بعد اعتقادی است. فکر عنصری کلیدی است که منجر به جهت‌گیری نفسانی و در نهایت عمل و رفتار می‌شود. عدم ایمان و اعتقاد به وعده و وعیدهای الهی مهمترین عامل اعتقادی زمینه‌ساز عسر الهی است؛ همانطور که خداوند متعال در سوره مبارکه لیل یکی از عوامل مؤثر در عسر را "کذب بالحسنی" معرفی می‌نماید. عامل اصلی و ریشه‌ای در سنت تفسیر، تکذیب نیکی‌هاست. زیرا فردی که به پاداش الهی و وعده خداوند مبنی بر چند برابر شدن انفاق و صدقات، اعتقاد نداشته باشد، خود را بی‌نیاز از پاداش الهی دانسته و در نهایت دست از انفاق کشیده و به بخل روی می‌آورد. و همه این عوامل که یکی پس از دیگری به وجود آمده‌اند، زمینه‌ای در ایجاد سختی و صعوبت برای افراد هستند.

کفر و انکار حقیقت یکی از عوامل اعتقادی زمینه ساز سنت عسر است و زمینه‌ای برای ایجاد عوامل جوارحی محسوب می‌گردد. (وَ قَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ) (بقره: ۸۸) کفر زمینه‌ساز و مقدمه قهر الهی و دور ماندن از رحمت الهی است. (... فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ) (نحل: ۱۱۲) افرادی که از خدا و یاد او دور باشند گرفتار سختی‌های زیادی در زندگی می‌شوند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۳، ص ۳۲۸) (وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا) (طه: ۱۲۴)

نتیجه‌گیری

یکی از سنت‌هایی که در قرآن کریم به آن اشاره شده، سنت تیسیر و تعسیر است. سنت‌هایی که اثبات می‌کنند، سختی‌های مسیر زندگی و همچنین آسان‌سازی برخی امور، امری تصادفی نیست، بلکه کاملاً قانونمند بوده و بر اساس قوانینی است که خداوند متعال برای تدبیر امور هستی معین نموده است. البته باید دانست که اساس سنت الهی، یسر و آسان‌سازی امور است و اینکه گاهی انسان در جریان زندگی دچار سختی‌هایی می‌شود، به دلیل انتخاب اشتباه خود فرد بوده به نحوی که با قدم گذاشتن در مسیر شر، خداوند این مسیر را نیز برای او هموار می‌سازد. البته ب این نکته را نیز باید متذکر شد که، گاهی اوقات سختی‌ها و مشکلات پیش روی انسان‌ها، نمودی از امتحانات الهی است.

با بررسی آیات قرآن کریم و استمداد از روایات اهل بیت برخی عواملی که منجر به آسان‌سازی امور و یا دشواری کارها می‌گردد مکشوف گردید. با توجه به آیات سوره مبارکه لیل این عوامل در سه بعد: جوارحی، نفسانی و اعتقادی طبقه‌بندی می‌شوند. این ابعاد سه‌گانه رابطه‌ای پلکانی دارند، بدین معنا که برای به فعلیت رسیدن یک عمل، ابتدا باید بدان اعتقاد قلبی داشت، سپس به کمک این اعتقاد، ملکه نفسانی بوجود آمده و تقویت می‌شود و در نهایت منجر به انجام فعل خواهد گردید. با توجه به اینکه در سوره مبارکه لیل این مراتب از پایین به بالا ذکر شده، در این تحقیق نیز ابعاد سه‌گانه فوق به همین ترتیب مورد بررسی قرار گرفتند. برخی اعمالی که منجر به آسان‌سازی مسیر زندگی می‌شوند با توجه به اشارات قرآن کریم شامل: اعطا و بخشش، استقامت بر طریق اسلام، استغفار و توبه و عمل صالح، می‌باشند. و ملکه تقوا عامل نفسانی مهمی است که تسهیل‌کننده امور است. قطعاً پیش‌نیاز تمام اعمال و امور نفسانی اعتقاداتی است که زمینه‌ساز آنهاست. اعتقاداتی از قبیل: تصدیق نیکی‌ها، ایمان و بزرگداشت کتب آسمانی. سنت تیسیر در قرآن کریم مصادیق مختلفی دارد. مصادیقی که نشان می‌دهند نمود این سنت در مسیر زندگی چگونه بوده و در چه مواقعی می‌تواند بروز کند. البته پرداختن به تمام مصادیق این سنت امری دشوار است و در این پژوهش بر اساس آیات قرآن فقط به برخی از آن‌ها اشاره گردید. مصادیقی مانند: آسان شدن فهم قرآن، آسان‌گیری در احکام شرعی، آسان‌سازی امور اقتصادی، یسر در ارتباطات، ظرفیت وجودی، عبور از حوادث و پدیده‌های هستی.

در سنت تعسیر نیز عوامل مختلفی دخیل هستند. عواملی که بر اساس سوره مبارکه لیل، برخی مربوط به بعد جوارحی می‌شوند، مانند: بخل، ظلم، مانع‌تراشی در راه خدا، ربا، پیمان‌شکنی و تحریف کلام الهی. برخی مرتبط با بعد نفسانی هستند، مانند: استغنا و

برخی نیز نشأت گرفته از اعتقاداتند، مانند: تکذیب نیکی‌ها، کفر و دوری از یاد خدا. برخی مصادیق عسر در قرآن کریم که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند شامل: تحریم طیبات، فقدان برکت، دوری از رحمت الهی، نفوذناپذیری قلوب، گرسنگی، ترس و سختی در معیشت، می‌باشند.

ملاحظات اخلاقی پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

تعارض منافع

نویسندگان این مقاله اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافع وجود ندارد.

حمایت مالی

نویسندگان اظهار می‌دارند که در روند تهیه و نگارش این مقاله، هیچ‌گونه بودجه، گرنت یا حمایت مالی دیگری دریافت نکرده‌اند.

مشارکت نویسندگان

جمع‌آوری داده‌ها: سمیه نقوی زاده ؛ تهیه گزارش پژوهش: سیده زهرا حسینی رزمگاه؛ تحلیل داده‌ها: بی بی حکیمه حسینی حکمت

مشارکت نویسندگان در مقاله مستخرج از پایان‌نامه تقریباً به شکل زیر باشد:

نویسنده اول: سیده زهرا حسینی رزمگاه

نویسنده دوم: بی بی حکیمه حسینی حکمت

نویسنده سوم: سمیه نقوی زاده

ماده انتشار

فهرست منابع

- قرآن کریم (محمد مهدی فولادوند، مترجم).
- آمدی، عبدالواحد. (۱۳۸۰). غررالحکم و دررالکلم. مؤسسه انتشاراتی امام عصر.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۳۸۱). تحف العقول (بهرادجعفری، مترجم). دارالکتب الاسلامیه.
- اشکوری، محمدبن علی (۱۳۷۳). تفسیر شریف لاهیجی. نشر داد.
- الهامی نیا، علی اصغر. (۱۳۸۳). اخلاق اقتصادی. انتشارات سپهر اندیشه.
- جعفری، یعقوب. (۱۳۷۶). تفسیر کوثر. مؤسسه انتشارات هجرت.
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۳۶۴). وسائل الشیعه: کتاب جهاد النفس (علی صحت، مترجم). ناس.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. دار العلم.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۷۸). تفسیر قرآن مهر. پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن.
- شاه عبدالعظیمی، حسین. (۱۳۶۳). تفسیر اثنی عشری. میقات.
- صدر، سید محمدباقر. (۱۳۸۱). سندهای تاریخ در قرآن. تفاهم.
- طالقانی، محمود. (۱۳۶۲). پرتوی از قرآن. شرکت سهامی انتشار.
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیرالقرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۷). تفسیر جوامع الجوامع. بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- طریحی، فخر الدین. (۱۴۱۶ق). مجمع البحرین. کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۵). امالی. دارالکتب الاسلامیه.
- طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن. (۱۳۶۵). تهذیب الأحکام. دارالکتب الاسلامیه.
- طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). أظیب البیان فی تفسیرالقرآن. اسلام.
- عیاشی، محمدبن مسعود. (۱۳۸۰). تفسیر عیاشی. العلمیه الاسلامیه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ق). کتاب العین. نشر هجرت.
- فیومی، احمد بن محمد مقرئ. (بی تا). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. منشورات دار الرضی.
- قزائنی، محسن. (۱۳۸۸). تفسیر نور. مرکز فرهنگی درسهای از قرآن.
- قرشی، سید علی اکبر. (۱۴۱۲ق). قاموس قرآن. دارالکتب الاسلامیه.
- قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۳۷۵). تفسیر احسن الحدیث. بنیاد بعثت.
- قمی، علی ابن ابراهیم. (۱۴۰۴ق). تفسیر قمی. دارالکتب.
- کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۳۶۹). اصول کافی. کتابفروشی علمیه اسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار. داراحیاء التراث العربی.
- محمدقاسمی، حمید. (۱۳۸۲). تمثیلات قرآن. اسوه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. دارالکتب الاسلامیه.
- طبرسی، علی بن حسن. (۱۳۷۹). مشکاة الانوار فی غرر الاخبار. دار الثقلین.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). جامعه و تاریخ از نگاه قرآن کریم. مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۰۲ق). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. مرکز الکتاب للترجمة و النشر.
- منتظری، حسینعلی. (۱۳۸۷). اخلاق. نشر سایه.
- نجاتی، محمدعثمان. (۱۳۸۱). قرآن و روانشناسی. بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
- نراقی، ملا احمد. (۱۳۹۴). معراج السعادة. آیین دانش.
- نسفی، احمدبن محمود. (۱۴۱۶ق). تفسیرالنسفی بمدارک التنزیل و حقایق التأویل. دارالنفا.